

Liturgins grammatik i nordisk kontext

NINNA EDGARDH

Kristna över hela världen förenas i att fira gudstjänst. I gudstjänstens skeende finns grundläggande likheter, även om former, ordningar och strukturer varierar. I internationella ekumeniska överläggningar blev det under 1990-talet vanligt att försöka sammanfatta dessa likheter i ett gemensamt handlingsmönster, ofta kallat *ordo*, för gudstjänstfirandet.

Begreppet användes av den ortodoxe teologen Alexander Schmemmann i hans introduktion till liturgisk teologi, ursprungligen presenterad som en doktorsavhandling vid St. Sergius teologiska institut i Paris 1966. Boken kom att utgöra en milstolpe i utvecklingen av den liturgiska teologin. Schmemmann gick som ortodox teologi i dialog med västkyrkliga teologer. I samtalet blickade han inte bara tillbaka på liturgins historia som norm, utan engagerade sig i uttolkningen av dess mening i samtiden. I boken argumenterar han för att den liturgiska teologins uppgift är:

To find the Ordo behind the 'rubrics', regulations and rules – to find the unchanging principle, the living norm or 'logos' of worship as a whole, within what is accidental and temporary [...]¹

1 Schmemmann 1975, s. 32.

Schmemmanns idéer togs upp och utvecklades inte minst av den amerikanske katolske teologen Aidan Kavanagh, som betonade gudstjänsten som teologisk i ordets djupaste mening. På denna grundval argumenterade han för att gudstjänstdeltagaren – Mrs. Murphy, som han kallade henne – själv är teolog.²

I luthersk kontext har idéerna om gudstjänstens *ordo* framför allt förts vidare av den ekumeniskt orienterade amerikanske teologen Gordon W. Lathrop, som ser *ordon* som central för förståelsen av gudstjänstens mening.³ I en nyskriven artikel i detta nummer diskuterar han själv *ordo*-begreppets reception internationellt. Här vill jag bidra med en reflektion över hur Lathrops tänkande utvecklats och tagits emot i svensk och nordisk kontext, inte minst i det omfattande arbete med gudstjänsthandböcker som pågått sedan 1990-talet.

Gudstjänst och kultur

Lathrop besökte Sverige för första gången 1995, då Sveriges kristna råd ordnade en samling i Sigtuna med temat ”Varför firar vi gudstjänst?”⁴ Bakgrunden till samlingen var en oro över sekulariseringens negativa effekter på gudstjänstfirandet i Sverige.

Att just Gordon W. Lathrop, och hans filippinske katolske kollega Anscar J. Chupungco inbjöds, hade att göra med att de var centralgestalter i projektet *Worship and Culture*, som då pågick inom Lutherska världsförbundet (LVF). Projektet handlade om hur det kan komma sig att kristet gudstjänstfirande tar sig så olika uttryck över världen. Kan så olika sätt att fira gudstjänst ändå manifesteras en och samma Kristi kyrka?

För Lathrops del blev besöket i Sigtuna inledning till en långvarig relation till de nordiska kyrkorna, manifesterad bland annat i återkommande föreläsningsturnéer med besök i både kyrkor och akademiska sammanhang. Det akademiska inflytande Lathrop fått

2 Kavanagh 1984.

3 Johnson 2015, s. 117–119.

4 *Varför firar vi gudstjänst?* 1996.

i Norden omvittnas av de två hedersdoktorat han fått ta emot, först vid Helsingfors universitet 2011, och sedan vid Reykjaviks universitet 2017.

Lutherska världsförbundets process *Worship and Culture* leddes av Anita Stauffer vid LVF i Genève och bestod i ett antal olika konsultationer med representanter för lutherska traditioner från olika delar av världen, kompletterade med experter på olika specialområden. De första mötena hölls i Cartigny i Schweiz 1993 och i Hongkong 1994 och utforskade de bibliska och historiska grundvalarna för förhållandet mellan kristen gudstjänst och kultur.⁵ Den tredje konsultationen i Nairobi 1996 fokuserade på relationen mellan eukaristin och kulturen och resulterade i *The Nairobi Statement on Worship and Culture: Contemporary Challenges and Opportunities*.⁶ Den fjärde och avslutande konsultationen hölls i Chicago i USA 1998 och handlade om kulturens förhållande till dopet och olika livsriter.⁷

Inte minst Nairobi-dokumentets grundtankar, om gudstjänsten som på en gång kontextuell, interkulturell, transkulturell och motkulturell, har fått en inflytelserik roll i den ekumeniska diskussionen om gudstjänst. Betydelsen av *Worship and Culture*-processen märks i den bok som publicerades 2014 i syfte att göra landvinningarna från processen tillgängliga för nya generationer. I boken diskuterar såväl Lathrop som Chupungco processen i retrospektiv, centrala dokument återpubliceras och processen kommenteras av yngre teologer från olika delar av världen.⁸

Parallellt med arbetet inom LVF organiserade Kyrkornas världsråds Faith and Order-kommission år 1994 en överläggning i Ditchingham i Storbritannien om gudstjänstens roll i kyrkliga enhetssträvanden. Tanken om en *ordo* som inkultureras i olika kulturer och traditioner framstår i rapporten från överläggningen som grundläggande för det fortsatta ekumeniska arbetet.⁹

5 Stauffer (red.) 1994.

6 Stauffer (red.) 1996.

7 Stauffer (red.) 1999.

8 Wilkey 2014.

9 Best & Heller (red.) 1995, s. xi.

Lathrop deltog, liksom Chupungco, i båda de ekumeniska processerna och Lathrop förklarar i rapporten innebörden av *ordo* som ett mottaget mönster som organiserar den kristna liturgin:

This ordo organizes a participating community together with its ministers gathered in song and prayer around the scriptures read and preached, around the baptismal washing, enacted or remembered, and around the holy supper. The ordo is these things done together, side by side.¹⁰

Lathrop utvecklar sin förståelse av *ordo* i sin liturgiteologiska trilogi *Holy Things, Holy People* och *Holy Ground*.¹¹ Han beskriver där *ordo* som en ordnande princip för hur olika element fogas samman i liturgin. Detta sker, menar Lathrop, på ett sätt som är igenkännbart mellan de flesta kyrkor. Den färdiga formen är inte given, utan *ordo* utgör snarare ett mönster för att ordna grundläggande byggstenar som skriftläsning och tolkning, dop och nattvard, söndag och påsk, i den gudstjänstfirande gemenskapen.

Själv tänker jag mig gudstjänstens *ordo* som en slags grammatik för kristen liturgi. En central aspekt av denna grammatik är hos Lathrop knuten till begreppet ”juxtaposition”, som inte har en bokstavlig svensk översättning, men som betyder ungefär sida-vid-sida-ställande. Liturgins mening kommer till uttryck genom hur ord och vad Lathrop kallar tecken-händelser kontinuerligt ställs sida vid sida.¹² Element med olika ursprunglig betydelse, ställs bredvid varandra i en ny kombination, varvid en ny tolkningsmöjlighet uppkommer. I mässan ställs ordets förkunnelse sida vid sida med en gemensam måltid. I dopet ställs bibelläsning och bön bredvid nedsänkning eller begjutning med vatten. Samma princip är verksam även inom skilda liturgiska moment.¹³

10 Lathrop 1995, s. 40–41.

11 Lathrop 1993, 1999 och 2003.

12 Lathrop 1999, s. 151.

13 Lathrop 1996, s. 68.

Nära knuten till tanken om sida-vid-sida-ställandet är också idén om ”brutna symboler” och ”brutna ritualer”. Varje liturgisk ordning rymmer enligt Lathrop en potential för att brytas, för att liturgin ska kunna visa på det som är större än ordningen. Brotten sker just genom att element ställs bredvid varandra på ett sätt som gör att de inte bara förstärker, utan också bryts mot varandra. Ett ”obruttet” rituellt språk, där all oordning stängs ute, riskerar att istället förstärka ett socio-kulturellt status quo. Liturgin blir ett slutet rum. Denna risk är enligt Lathrop återkommande i kristen liturgi. Korrektivet menar han finns i traditionen själv, genom det faktum att det är Kristus själv som tänks stå i liturgins centrum:

The paradox is that when Jesus Christ is at the center – and when remembering him is understood to be remembering God identified with the dying and with the religiously unclean – there come also to the center of this peaceful ritual pattering realities that defy any order: the remembrance of the vanquished and the lost, the injured and the useless, the outsiders, the powerless, and the unclean; the actuality of torture, injustice, sorrow, and death; the whole history of unconsolated suffering; the experience of the distance or absence of God.¹⁴

Lathrop finner stöd för dessa grundläggande liturgiska principer i biblisk och tidigkyrklig tradition, men också i den lutherska traditionen. Ett exempel är hur sjunde kapitlet av den augsburgska bekännelsen förklarar hur evangeliet kommer till kyrkan genom konkreta medel, nämligen genom Guds ord och sakramenten, firade i den kristna gemenskapen, medan däremot de exakta formerna för hur detta sker kan variera.¹⁵

14 Lathrop 1993, s. 208.

15 Lathrop 1999, s. 64, 161–163.

Ordo och gudstjänstens struktur

Gudstjänstens *ordo* förstås i de ekumeniska texter som producerades på 1990-talet som en princip för contextualisering, som hjälper till att skilja ut vad som visserligen är olika, men ändå jämförbara lokala former, och vad som är kulturella uttryck som inte är lämpliga i kristen gudstjänst. Det finns dock en viss inneboende spänning – vissa skulle snarare säga oklarhet – i användningen av *ordo*-begreppet, hos Lathrop såväl som i de ekumeniska texter han varit med om att utveckla.

Vad jag beskrivit som en gudstjänstens grammatik är en komplex liturgiteologisk förståelse inriktad på gudstjänstens meningsskapande. Lika lite som en grammatik någonsin blir synlig i sig går *ordo* som sådan att få syn på. Den uppträder alltid i konkret form i ett lokalt sammanhang. Sökandet efter gemensamma drag bakom lokala skiljaktigheter, som varit karakteristiskt för de ekumeniska samtalen, tenderar dock att dra förståelsen åt ett delvis annat håll, som snarare identifierar *ordo* med en viss igenkännbar struktur.

Ett tidigt exempel härrör från den ekumeniska workshop som hölls i Bossey i Schweiz år 1995. Målet var att följa upp den ekumeniska potentialen i den så kallade Lima-liturgin, som kommit att användas vid flera ekumeniska möten.¹⁶ Fanns här frön för ett närmande mellan kyrkornas liturgier? Ett resultat av mötet blev en sammanfattning av en tänkbar grundstruktur för ekumeniskt firande av mässan. Strukturen formulerades som följer:

Gathering of the assembly into the grace, love and koinonia of the Triune God

To hear the Word:

Reading of the scriptures of the Old and New Testaments

Proclaiming Jesus Christ crucified and risen as the ground of our hope

¹⁶ Denna firades i Lima i Peru 1982 i samband med att Kyrkornas världsråds Faith and Order-kommission antog dokumentet *Baptism, Eucharist, Ministry* för spridning till medlemskyrkorna.

(and confessing and singing our faith)
and so *Interceding* for all in need and for unity
(sharing the peace to seal our prayers and prepare for the
table)

And keep the meal:

Giving thanks over bread and cup

Eating and drinking the holy gifts of Christ's presence
and so (collecting for all in need and)

Being sent (dismissal) in mission in the world.¹⁷

Här finns en grundstruktur tecknad, som vi känner igen i strukturen *Samling, Ordet, Måltiden, Sändning*, som efter hand blivit den etablerade liturgiska formen i de nordiska kyrkorna.

Ordo i den nordiska akademiska kontexten

Mottagandet av det ekumeniska arbetet kring *ordo* i de nordiska länderna har i hög grad tagit vägen över Gordon Lathrop och hans böcker och föreläsningar. I mitt eget avhandlingsarbete (2001) prövade jag huruvida tanken om kristen liturgis transkulturella karaktär kunde överleva ett möte med feministisk kritik. I Lathrops tankar om sida-vid-sida-ställande av olika element, som bryts mot varandra, fann jag en dynamisk förståelse av liturgisk reform, som jag menade kunde svara mot den feministiska kritiken.¹⁸

Flera doktorsavhandlingar av svenska teologer under 2000-talet bygger vidare på Lathrops tänkande.¹⁹ Karl-Gunnar Ellverson och Martin Modéus hör till de svenska teologer som tidigt inspirerades av Lathrop.²⁰ Lathrop har också skrivit förordet i den engelska slut-

17 "Concerning Celebrations of the Eucharist in Ecumenical Contexts: A Proposal from a Group Meeting at Bossey" (1995). Dokumentet sätts in i en vidare diskussion i Lathrop 1996, s. 72 och är även publicerat i *The Ecumenical Review* 47:3, juli 1995, s. 387–391. Det finns på engelska, tyska och spanska i Best & Heller 1998.

18 Edgardh Beckman 2001. Se också Edgardh Beckman 2004.

19 Se exempelvis Hammar 2009; Sjöstrand 2012.

20 Ellverson 2003; Modéus 2005.

rapporten från forskningsprojektet *Den kristna gudstjänstens innebörd. Svenska kyrkans förändringar av liturgin 1942-2000*, som pågick vid Uppsala universitet i början av 2000-talet.²¹

I Norge använde Kari Veiteberg (2006) Lathrops *ordo*-teologi i sin analys av dopet i den norska kyrkan.²² Likaså spelar Lathrops teologi en avgörande roll i Marit Rongs avhandling (2009) om gudstjänstspråket i norska kyrkan.²³ I Danmark har Jette Bendixen Rønkilde (2014) introducerat Lathrops tänkande och använt det som analysredskap i sin avhandling om N.F.S. Grundtvig som liturgisk teolog.²⁴ På senare år har Gyrid Gunnes (2016) fört en kritisk diskussion om hur *ordo*-tänkandet skulle kunna utvecklas i mötet med diakonalt arbete med hemlösa och missbrukare och Gunilla Löf-Edberg (2018) har prövat att använda samma tänkande i analys av själavårdssituationen.²⁵ Självt prövar jag i en ny bok att använda *ordo* som ett redskap för att hålla samman gudstjänst och diakoni.²⁶

Det kan tyckas förvånande att en amerikansk luthersk teolog fått så stort genomslag i det nordiska sammanhanget, som på helt avgörande sätt skiljer sig från den pluralistiska nordamerikanska samfundskontexten. En anledning torde dock vara de utmaningar de nordiska folkkyrkorna stått inför i början av 2000-talet, framför allt när det gäller en allt större lokal variation i hur gudstjänst firas. I såväl Norge som Sverige har kyrkoledningarna upplevt att igenkännbarheten i gudstjänstlivet hotats av den växande variationsrikedomen. Tanken om en grundstruktur i liturgin, som kan kännas igen, men varieras på olika sätt, har i detta perspektiv framstått som en möjlig lösning, som kommit att inspirera handboksarbetet i båda kyrkorna.

21 Bexell (red.) 2012.

22 Veiteberg 2006.

23 Rong 2009.

24 Rønkilde 2014. Se också Johansen & Rønkilde (red.) 2013.

25 Gunnes 2016; Löf Edberg 2018.

26 Edgardh 2019.

Ordo i kyrkohandboksarbetet

Gordon Lathrop spelade en viktig roll i utformningen av den nya handboken för *Evangelical Lutheran Church of America* (ELCA) 2006. Handboken *Evangelical Lutheran Worship* kom i sin tur att inspirera inte minst det svenska handboksarbete som inleddes samma år. I den expertgrupp som tillsattes 2006 för att formulera grundprinciper för revisionen av kyrkohandboken för Svenska kyrkan ingick de ovan nämnda Karl-Gunnar Ellverson, Martin Modéus, liksom jag själv. I grundprinciperna intar *ordo* en central plats och beskrivs som:

[...] det ekumeniskt igenkännbara sammanhang att människor samlas på uppståndelsedagen för att med dopet som grund lyssna till och tolka bibelordet, lovsjunga och i bönen både tacka och bönfälla. Gemensamt delar vi en nattvardsmåltid, för att därefter sändas till tjänst i världen. Detta sker i kyrkoårets rytm med påsken som centrum.²⁷

Kyrkohandbokens uppgift i relation till *ordo* beskrevs som att

[...] tillhandahålla liturgiska texter, musik och anvisningar så att detta sammanhang kan formas i den lokala församlingen på ett sätt som både återspeglar ett i den världsvida kyrkan igenkännbart mönster och den konkreta församlingens förutsättningar.²⁸

I Norge pågick ett handboksarbete parallellt med det svenska arbetet och en ny handbok togs i bruk 2011.²⁹ Den princip som styr arbetet beskrivs i en kritisk utvärdering som en ”à la carte”-modell. Den tidigare enhetligheten, med en färdigkomponerad meny av kockarna i huvudstaden, ersattes i den nya handboken av en given

²⁷ *Teologiska grundprinciper* 2009.

²⁸ *Teologiska grundprinciper* 2009.

²⁹ Den norska kyrkans handbok finns att tillgå på <https://kyrkja.no/nb-NO/om-kirken/for-medarbeidere/liturgier/>

meny, som församlingarna kan välja ifrån för att sätta samman sina gudstjänster.³⁰

Bilden av à la carte-menyn säger något både om den norska modellens förtjänster och svagheter. Kyrkan önskade i sin gudstjänstreform en ökad möjlighet till contextualisering och lokal anpassning. Samtidigt överväldigades församlingarna, när handboken väl var färdig, av de många valmöjligheter som de inte kände sig helt rustade att hantera. Det gällde framför allt de många musikaliska alternativen, som till följd av kritiken efter hand kom att reduceras.

Den nya *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* beslutades 2017 för att tas i bruk 2018. Resultatet präglas av samma grundtänkande som i Norge. Grundstrukturen för en högmässa i Svenska kyrkan följer samma mönster som i *Den svenska kyrkohandboken* 1986. Medan denna erbjöd ett antal fasta ordningar för andra gudstjänster än högmässa går *Kyrkohandbok för Svenska kyrkan* en annan väg, med en liknande princip som i Norge. Det finns ett grundmönster för gudstjänst, med eller utan nattvard, men många valbara moment och stor valfrihet inom vart och ett av dessa.³¹

Mottagandet i frikyrkorna

Det är intressant att se att också de handboksrevisioner som skett inom de svenska frikyrkosamfundet de senaste decennierna i hög grad präglats av det ekumeniska tänkandet om gudstjänstens *ordo*.³² Dessa kyrkor utvecklade under 1900-talets senare hälft en långt större öppenhet än tidigare för att en gemensam handbok kan manifesteras tillhörigheten till en vidare kyrklig tradition. Samtidigt innebar Lathrops betoning av församlingen som en grundläggande aspekt av gudstjänstens *ordo* en betydelsefull öppning för frikyrkornas mer kongregationalistiska kyrkosyn.

Ordo-tänkandets genomslag märks i såväl *Kyrkohandbok för*

30 Balsnes et al. (red.) 2015, s. 14.

31 Handboken finns att ladda ned från www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken.

32 Edgardh 2010, s. 186.

Missionskyrkan (2003) som *Gudstjänstboken* (2005). Den senare var en gemensam handbok för dåvarande Evangeliska frikyrkan, Pingströrelsen, Svenska Alliansmissionen och Svenska Baptistsamfundet.³³ Equmeniakyrkan bildades 2011 av Metodistkyrkan i Sverige, Svenska Baptistsamfundet och Svenska Missionskyrkan och prövar sedan 2016 *Kyrkohandbok för Equmeniakyrkans församlingar*.³⁴ Också denna kyrkohandbok präglas av tanken om en gudstjänstens grundstruktur, som i boken kallas *flöde* och beskrivs på följande sätt:

Då gudstjänstens olika moment knyts till ett särskilt flöde skapas möjlighet att kombinera stora lokala variationer med en tydlig kristen ordning. Ordet ”flöde” markerar både rörelsen i gudstjänsten och grundrytmen i gudstjänsten.³⁵

Bräckliga framtidsutsikter för *ordon*

De nämnda handböckerna erbjuder intressanta exempel på hur ett teologiskt tänkande kring gudstjänst som utvecklats ekumeniskt fått direkt nedslag i revisioner av olika kyrkors gudstjänsthandböcker. De gudstjänstböcker jag här nämnt följer en gemensam struktur, där Samlingen följs av Ordet, Måltiden och Sändning. I det norska fallet har Förbön fått en egen plats i strukturen. Att olika kyrkor följer samma grundläggande struktur för gudstjänstfirandet har naturligtvis stora fördelar, inte minst när det gäller igenkännbarhet. Samtidigt har jag sökt visa på risken att förståelsen av gudstjänstens *ordo* reduceras till en princip om en grundstruktur med många valbara alternativ.

Som jag sökt visa innebär den liturgiska teologi som Gordon Lathrop representerar en förståelse av gudstjänstens skeende och skapande av mening som är större än så. Han visar i sina böcker på ett mönster eller en grammatik, som han funnit rötterna till i Bibeln, och sett spåren av i bevarade rester av liturgiska ordningar från den

³³ *Kyrkohandbok för Missionskyrkan* 2003; *Gudstjänstboken* 2005.

³⁴ Equmeniakyrkan antog sin nya kyrkohandbok på sin kyrkokonferens 29/5–2/6 2019.

³⁵ *Kyrkohandbok för Equmeniakyrkans församlingar* 2016, s. 17.

tidiga kyrkan. Detta mönster handlar om att människor samlas runt det som de funnit centralt för själva livet. Jesus Kristus är i centrum, manifesterad i bibelordet och centrala symboler som vatten, bröd och vin, liksom i de människor som samlas. Samtidigt finns i samlingen en öppenhet för det oväntade, den gudomliga närvaro som går på tvärs mot alla våra föreställningar och formar oss till ett liv i förväntan på Gud. Mönstret finns där, men det rymmer sin egen upplösning.

För de kyrkosamfund som nu tagit sina kyrkohandböcker i bruk återstår utmaningen att använda dem. Här torde den liturgiska teologi som utvecklats av Schmemmann, Kavanagh och Lathrop ha betydligt mer att ge av förståelse för hur text i en bok kan omvandlas till levande gudstjänst, så att gudstjänstens grundläggande grammatik blir till levande teologiskt skeende.

Stephen Burns varnar i den retrospektiva boken *Worship and Culture* för att framtidsutsikterna för en djupare förståelse av gudstjänstens *ordo* är sköra. Bakgrunden är erfarenheter som liknar de svenska och nordiska, av hur kristet gudstjänstfirande fragmentiseras till oigenkännlighet, samtidigt som okunskapen växer i fråga om allmänkyrklig tradition och ekumeniska sammanhang.³⁶ I ljuset av sådana sköra framtidsutsikter är det desto mer intressant med vilken hunger *ordo*-tänkandet, och i viss mån också den bakomliggande liturgiska teologin, tagits emot i de nordiska länderna.

³⁶ Burns 2014.

Summary

Ninna Edgardh, D.Th.

Professor of Ecclesiology, Uppsala University, Sweden

E-mail: ninna.edgardh@teol.uu.se

The Grammar of the Liturgy in a Nordic Context

In ecumenical discussions it has become common to use the term *ordo* in order to denote basic similarities in the worship of different Christian traditions. Behind this usage lies an employment of the term since the 1960s by theologians and liturgists from different traditions, such as Alexander Schmemmann (Orthodox), Aidan Kavanaugh (Roman Catholic) and Gordon W. Lathrop (Lutheran). This article reflects on how Gordon Lathrop's thought has been received in a Swedish and Nordic context.

In 1993–1998 Lathrop participated in consultations on the relation between liturgy and culture arranged by the Lutheran World Federation and the World Council of Churches. He visited Sweden for the first time in 1995 and has since maintained close contacts with the Nordic Lutheran churches.

Lathrop has published a full exposition of his ideas about *ordo* in the trilogy *Holy Things* (1993), *Holy People* (1999) and *Holy Ground* (2003). Here he presents a basic grammar for Christian liturgy, based on the juxtaposition of four simple elements: bath (baptism), word (reading and interpretation of the Bible), table (celebration of the eucharist) and prayer. He emphasizes the everyday nature of those elements, but also speaks about “broken symbols”, meaning that worship must leave room for paradox and contradiction.

Ordo in Lathrop's sense is not an “order of worship” but rather a matrix of meaning, a way of understanding how worship can continuously change while remaining faithful to the Gospel. His way of thinking has not fully penetrated ecumenical discussions, where the attempt to discern similarities between different worship traditions tends to create a preoccupation with shared liturgical outlines and elements. However, several Nordic liturgists have been inspired by

Lathrop and have tried to develop and apply his ideas in their own contexts.

In the process of revising the Church of Sweden's *Kyrkohandbok* (manual of worship) the idea of *ordo* played a central role right from the start in 2006. The finished manual, approved in 2017 and officially adopted in 2018, sets out a single basic order of worship while leaving many elements optional and providing a broad choice of texts and music. The Church of Norway has adopted a similar solution, as have some of the so-called Free Churches in Sweden.

A drawback of this development is that it tends to reduce *ordo* to a principle about a basic liturgical structure with optional elements. This misses the point of Lathrop's vision of an underlying grammar which includes everyday elements, juxtaposition and "breaking". In a time when liturgical practices tend to become more fragmented and fewer people have a firm grasp of basic Christian teachings, there seems to be a need for continued appropriation of the insights of Lathrop and other liturgical theologians.

Källor och litteratur

- Balsnes, Anne Haugland et al. (red.), 2015, *Gudstjeneste à la carte. Liturgireformen i Den norske kirke*. Oslo: Verbum Akademisk.
- Best, Thomas F. & Dagmar Heller (red.), 1995, *So We Believe, So We Pray. Toward Koinonia in Worship* (Faith and Order Paper 171). Genève: WCC Publications.
- Best, Thomas F. & Dagmar Heller (red.), 1998, *Eucharistic Worship in Ecumenical Contexts. The Lima Liturgy – and Beyond*. Genève: WCC Publications.
- Bexell, Oloph (red.), 2012, *The Meaning of Christian Liturgy. Recent Developments in the Church of Sweden*. Grand Rapids, MI: Eerdmans.
- Burns, Stephen, 2014, "A Fragile Future for the Ordo?" Gláucia Vasconcelos Wilkey (red.), *Worship and Culture. Foreign Country or Homeland?* s. 143–161.
- Edgarth Beckman, Ninna, 2001, *Feminism och liturgi. En ecklesiologisk studie*. Stockholm: Verbum.
- Edgarth Beckman, Ninna, 2004, *Jämställd i Kristus. En gudstjänsteologi*. Stockholm: Verbum.
- Edgarth, Ninna, 2010, *Gudstjänst i tiden. Gudstjänstliv i Svenska kyrkan 1968–2008*. Lund: Artos.
- Edgarth, Ninna, 2019, *Diakonins kyrka. Teologi, kön och omsorgens utmattnings*. Stockholm: Verbum.

- Ellverson, Karl-Gunnar, 2003, *Handbok i liturgik*. Stockholm: Verbum.
- Gudstjänstboken*, 2005, Handbok för församlingarna i Evangeliska Frikyrkan, Pingströrelsen, Svenska Alliansmissionen och Svenska Baptistsamfundet. Örebro: Libris.
- Gunnes, Gyrid, 2016, "The ordo of care". *Studia Theologica. Nordic Journal of Theology*, 70:1, s. 74–96.
- Hammar, Anna Karin, 2009, *Skapelsens mysterium. Skapelsens sakrament. Dopteologi i mötet mellan tradition och situation* (Uppsala Studies in Faiths and Ideologies 22). Diss. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis,.
- Johansen, Kirstine Helboe & Jette Bendixen Rønkilde (red.), 2013, *En gudstjeneste – mange perspektiver*. Frederiksberg: Anis.
- Johnson, Maxwell, 2015, *The Church in Act: Lutheran Liturgical Theology in Ecumenical Convergence*. Minneapolis: Fortress Press.
- Kavanagh, Aidan, 1984, *On Liturgical Theology*. Liturgical Press: Collegeville, MA.
- Kyrkohandbok för Ekumeniakyrkans församlingar*, 2016. Tillgänglig: https://ekumeniakyrkan.se/wp-content/uploads/2016/04/Equeniakyrkan_Kyrkohandbok.pdf.
- Kyrkohandbok för Missionskyrkan. Till församlingens tjänst*, 2003, fastställt av kyrkostyrelsen den 14 juni 2003. Stockholm: Missionskyrkan och Verbum Förlag.
- Lathrop, Gordon W., 1993, *Holy Things. A Liturgical Theology*. Minneapolis: Fortress Press.
- Lathrop, Gordon W., 1995, "Knowing Something a Little. On the Role of the *lex orandi* in the Search for Christian Unity". Best & Heller 1995, s. 38–48.
- Lathrop, Gordon W., 1996, "The Shape of the Liturgy. A Framework for Contextualization". Anita Stauffer (red.), *Christian Worship. Unity in Cultural Diversity* (LWF Studies 1/1996). Genève: LWF, s. 67–75.
- Lathrop, Gordon W., 1999, *Holy People. A Liturgical Ecclesiology*. Minneapolis: Augsburg Fortress Press.
- Lathrop, Gordon W., 2003, *Holy Ground. A Liturgical Cosmology*. Minneapolis: Augsburg Fortress Press.
- Löf Edberg, Gunilla, 2018, "Själavårdsmötet som sakrament. Att mötas i mellanrummets verklighet". Jonas Ideström & Gunilla Löf Edberg (red.), *Att öppna ett slutet rum. Själavård och ekklesiologi*. Stockholm: Verbum.
- Modéus, Martin, 2005, *Mänsklig gudstjänst. Om gudstjänsten som relation och rit*. Stockholm: Verbum.
- Rong, Marit, 2009, *Det liturgiske møte. Språk og gudsmetaforer i Den norske kirkes høymesse*. Diss. Universitetet i Bergen.
- Rønkilde, Jette Bendixen, 2014, *Det lille Himmerige – en liturgisk teologisk ny-læsning af N. F. S. Grundtvigs gudstjenestesyn*. Diss. Aarhus Universitet. Ej publicerad.
- Schmemmann, Alexander, 1975, *Introduction to Liturgical Theology*, 2nd ed. [1st ed. 1966]. New York: The Faith Press, SVS Press.
- Sjöstrand, Lena, 2012, *Mer än tecken. Atmosfär, betydelser och liturgiska kroppar*. Skellefteå: Artos.

- Stauffer, Anita (red.), 1994, *Worship and Culture in Dialogue*. Reports of International Consultations Cartigny, Switzerland, 1993, Hong Kong, 1994. Genève: LWF.
- Stauffer, Anita (red.), 1996, *Christian Worship. Unity in Cultural Diversity* (LWF Studies 1/1996). Genève: LWF.
- Stauffer, Anita (red.), 1999, *Baptism, Rites of Passage and Culture* (LWF Studies 1/1999). Genève: LWF.
- Teologiska grundprinciper för arbetet i 2006 års kyrkohandboksgrupp*, 2009. Tillgänglig: www.svenskakyrkan.se/kyrkohandboken/dokumenten.
- Varför firar vi gudstjänst? Om gudstjänstens teologi*, 1996. Rapport från ekumeniskt gudstjänstseminarium 11–13 oktober 1995. Stockholm: Sveriges Kristna Råd.
- Veiteberg, Kari, 2006, *Kunsten å framføre gudstjenester. Dåp i Den norske kyrkja* (Acta Theologica 13). Diss. Oslo: Det teologiske fakultet.
- Wilkey, Gláucia Vasconcelos (red.), 2014, *Worship and Culture. Foreign Country or Homeland?* Grand Rapids, MI: Eerdmans Publishing.